

HUMAN PERFORMANCE AND LIMITATIONS – Menneskelige ytelser og begrensninger FAGKODE: 2

Del 0 Innledning

Mål for undervisningen i Human Performance and Limitations

- Å gi en oversikt over de grunnleggende konseptene
  - flypsykologi – menneskelige faktorer, og
  - luftfartsfysiologi/helse
- Spesielt med tanke på flysikkerhet og for å unngå hendelser, skader og ulykker

- Motiverte og forberedte elever!
- Som har lest eller leser gjennom pensum-litteraturen parallelt med klasseroms-undervisningen
- Skolen følger pensum som beskrevet i NLF skolehåndboken

Forutsetninger

Menneskelige faktorer i luftfart – fakta

- Forskning viser at menneskelig feil er en del av 85 prosent av alle flyulykker og alvorlige hendelser i sivil luftfart
- Over 60 prosent av disse ulykkene har menneskelige faktorer som hovedårsak
- Alle som på en eller annen måte er involvert i luftfart bør derfor ha en grunnleggende forståelse for hvordan de menneskelige faktorene virker inn på flysikkerheten
- At du har kunnskap om flypsykologi og flymedisin er derfor viktig

Menneskelige faktorer i luftfart – en kompetent flyger

- Vi skal lære å bli gode og sikre fartøysjefer ved å opparbeide kompetanse på områder som er vitale for flysikkerheten
- En flygers kompetanse er et produkt av kunnskap, ferdigheter, evner og holdninger. Det vil si
- Det vi gjør og kan (ferdigheter)
- Det vi er gode til (evner)
- Våre holdninger (flygerskjønn)

Del 1 Grunnleggende luftfartsfysiologi og helse

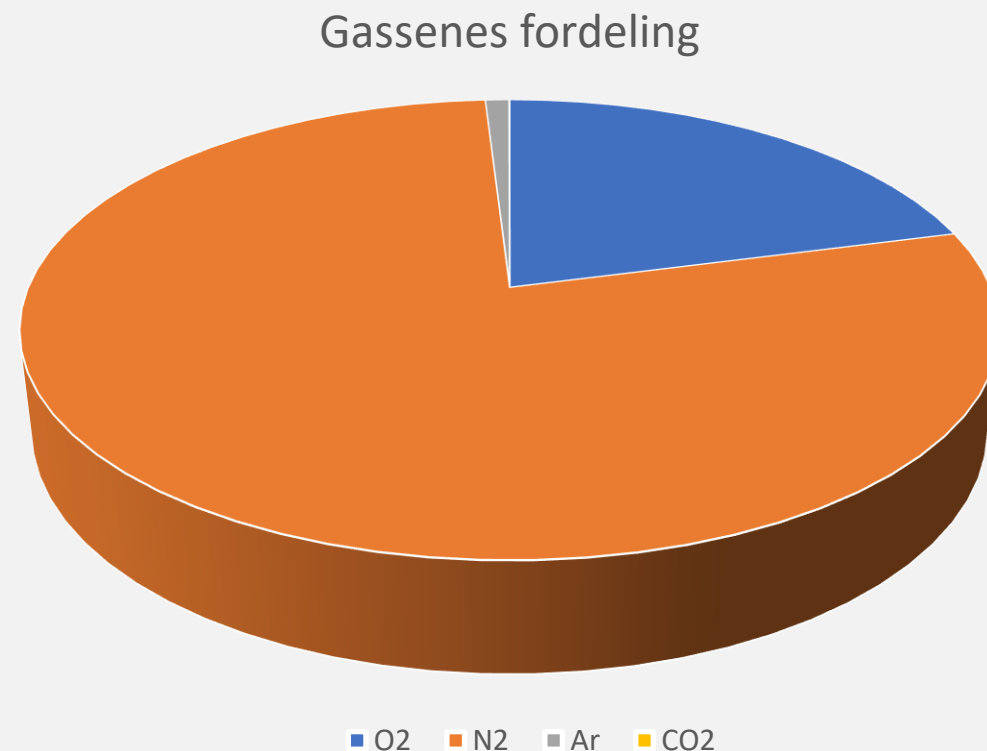

Puste- og åndedrettsorganer / sirkulasjon

Fordeling av gasser i atmosfæren

1. Nitrogen: 78,09 prosent
2. Oksygen: 20,95 prosent
3. Argon / andre gasser: 0,93 prosent
4. Karbondioksid: 0,03 prosent

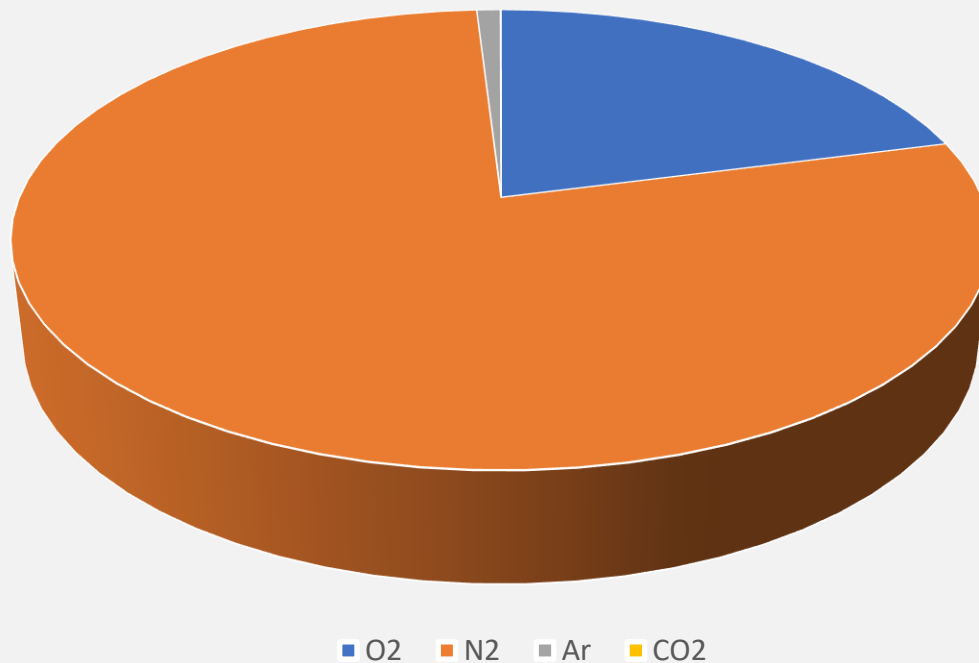
Den prosentvise andel er konstant med økende høyde

Partialtrykk

- Partialtrykket av en gass finner vi ved å ta totaltrykket og gange med gassens prosentandel

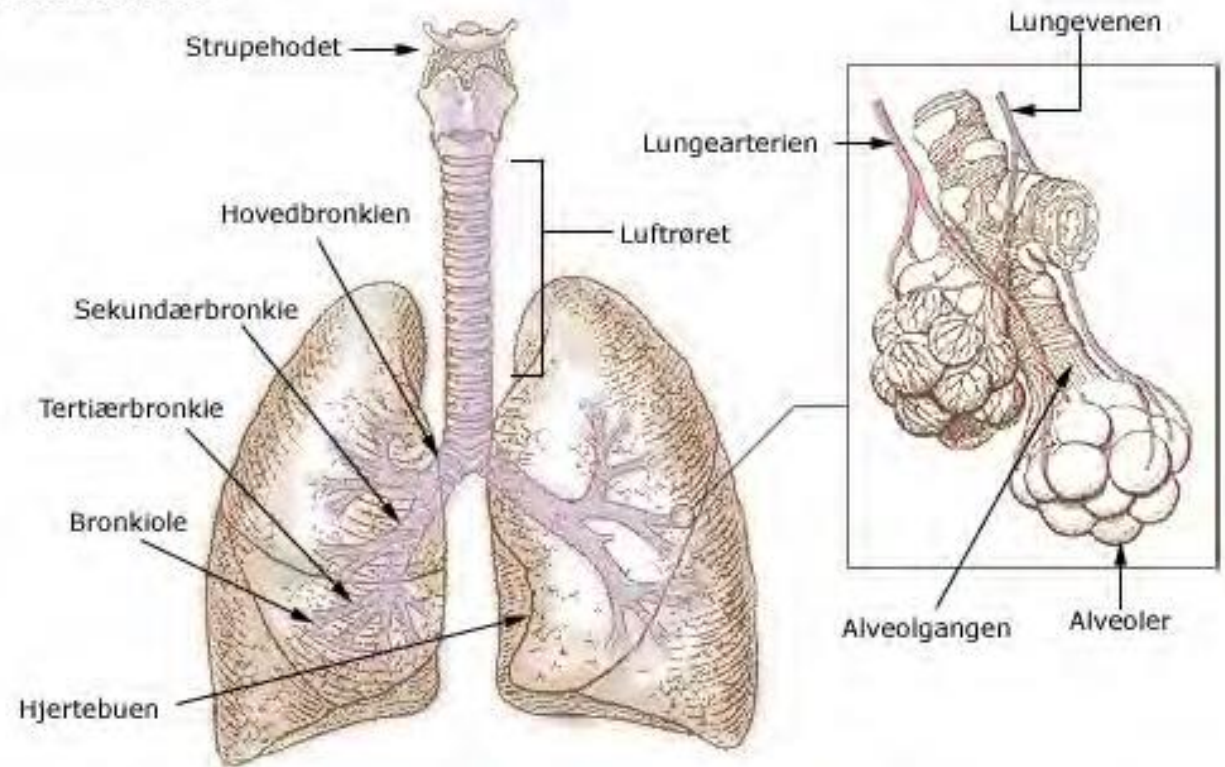
Gassenes fordeling

Puste- og åndedrettsorganer

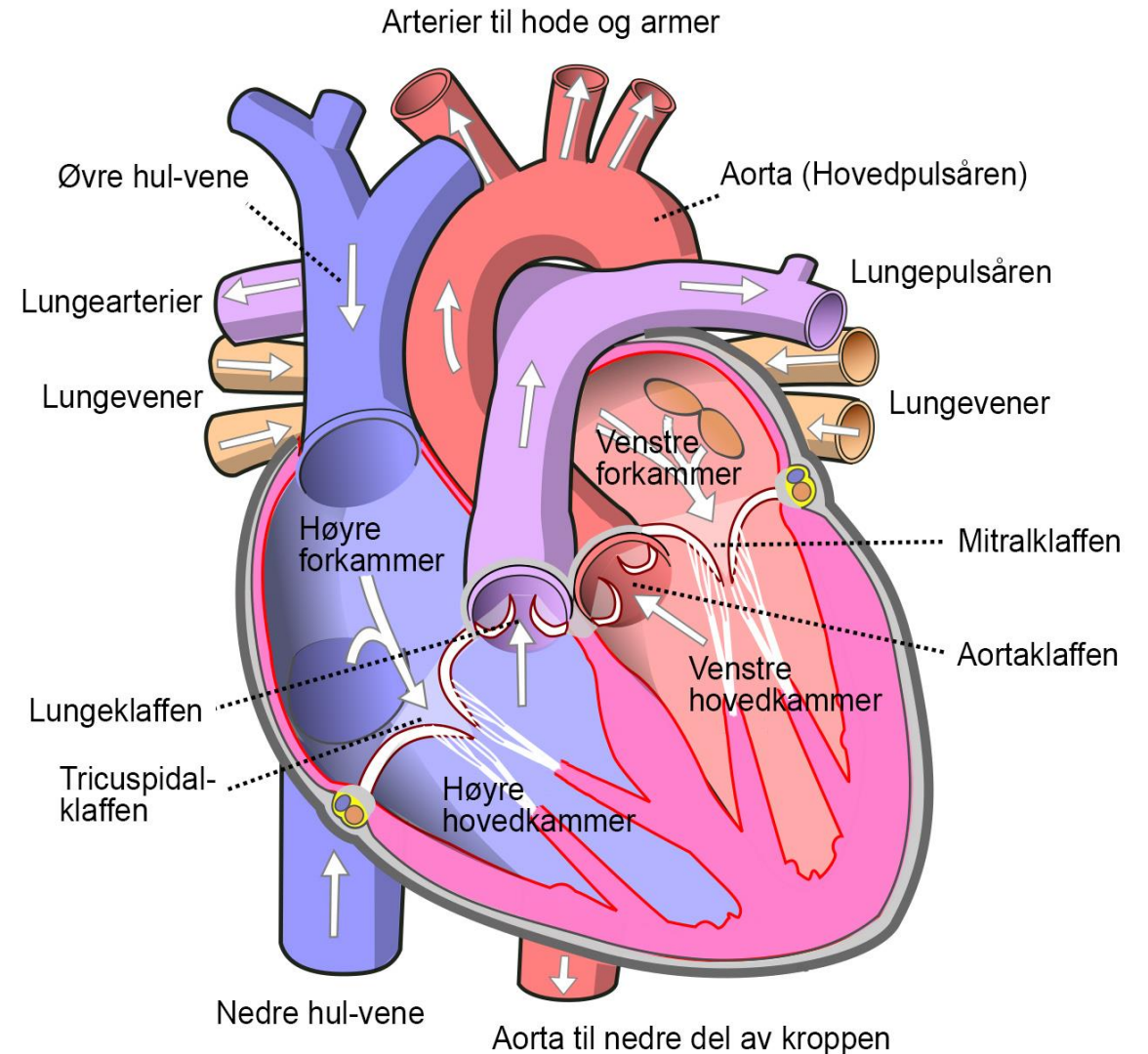
- Nese/munn: Luft varmes opp – tilsettes fuktighet og filtreres
- Via luftrøret til lungebronkier, deretter til
- Lungealveolene – oksygen fordeles – i den andre enden tas avfall og karbondioksid ut

Bronkietreet

Blodsirkulasjon

- Fra venstre hjertehalvdel via pulsårene til kroppen. Høyt trykk
- Kapillærene fordeler videre til vev og celler
- Samles i vener som fører blodet tilbake til høyre hjertehalvdel. Lavt trykk
- Deretter tilbake til lungene og gassutveksling med luft

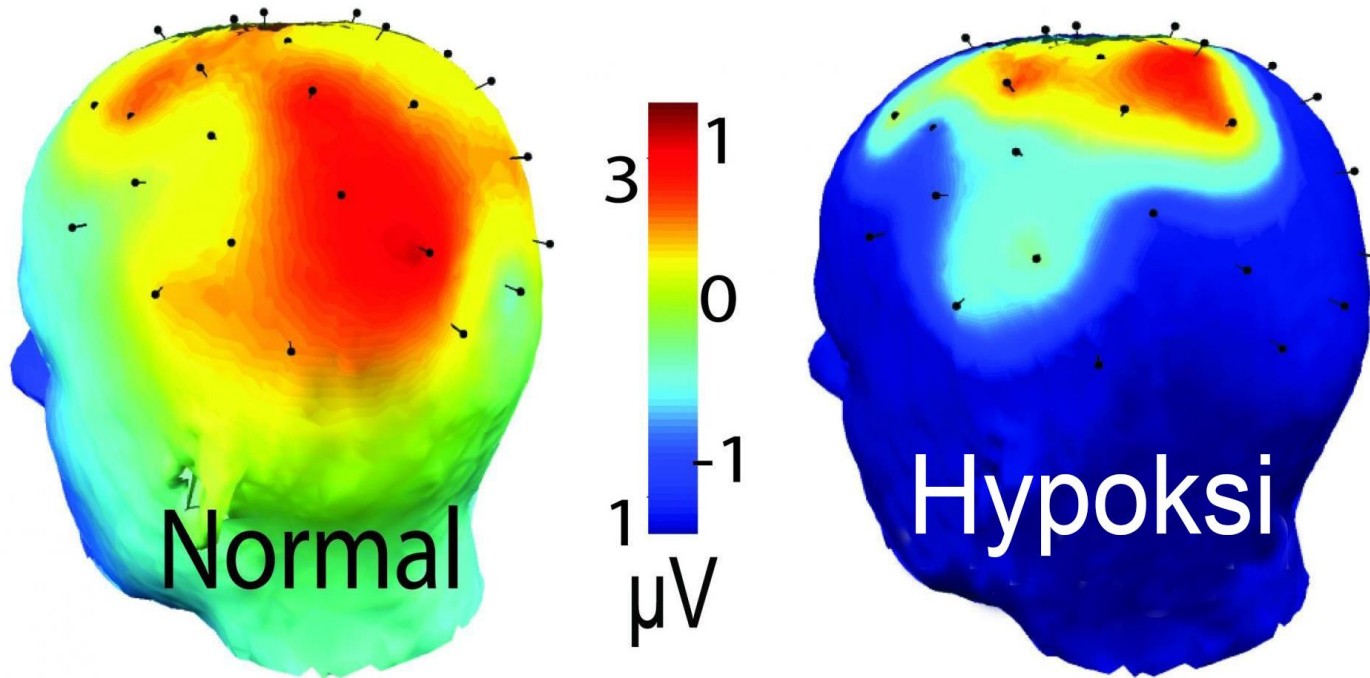
Blodsirkulasjon – problemer med gjennomstrømning

- Hjerteråreforkalking –
hjertekrampe (angina pectoris)
- For høyt blodtrykk – hypertoni
- For lavt blodtrykk – hypotensjon
– svimmelhet
- Blodpropp

Hypoksi

Oksygen er godt for hjernen. Hypoksi er det ikke!

(Addante, R.J. et al., 2012, *Neuropsychologia*)

- Vi påvirkes fysisk av å fly i ulike høyder
- Oksygenmangel kan føre til at vi ikke klarer å fly på en sikker måte
- Hypoksi er den største faren og er livsfarlig!
- Cellene får ikke nok oksygen til forbrenning og stoffskifte
- Symptomene er lette å overse og å forveksle med andre årsaker

Hypoksi

A photograph of a person's head and shoulders in profile, looking out of an airplane window. The person is wearing a dark jacket and a headset. Outside the window, a vast, rugged mountain range is visible, covered in snow and partially shrouded in mist. The sky is a pale, hazy blue. The image is used as a background for a presentation slide.

Hypoksi - høydetoleranse

- For et friskt menneske oppstår symptomene normalt først i høyder over 8 – 10 000 fot
- Men, vi er alle forskjellige og har forskjellig høydetoleranse – så hypoksi kan starte i lavere høyder enn det

Hypoksi – flere former

Hypoksisk hypoksi – hvor overgangen av oksygen til blodet i lungene er redusert

Anemisk hypoksi – hvor det er en reduksjon av blodets kapasitet til å frakte oksygen

Stagnasjonshypoksi – på grunn av dårlig sirkulasjon, G-krefter, blodpropp osv.

Histotoksisk hypoksi – cellene kan ikke oppta oksygen på grunn av kullos, alkohol, blåsyregass osv.

Hypoksi – symptomer 1/2

- Dårligere nattesyn. Øyet er påvirket – kan oppstå fra 5000 fot
- Kvalme, engstelse, tunnelsyn, hodepine, tretthet, svimmelhet, tåkesyn, kribling i kroppen, nummenhet, svetting og mental forvirring
- Påvirker sterkt vår evne til å utføre oppgaver
- Også farlig fordi en følelse av eufori gir oss en falsk følelse av sikkerhet

Hypoksi – symptomer

2/2

- Blekhet, blåfarging på lepper og / eller negler
- Hurtig pust og puls
- Blir «fjernere og fjernere»
- Kramper og bevisstløshet
- Død

Hypoksi - tiltak

- Gi oksygen om mulig
- Gå ned under 10 000 fot
- Si i fra til lufttrafikktenesten

Hyperventilering

Hyperventilering – årsaker

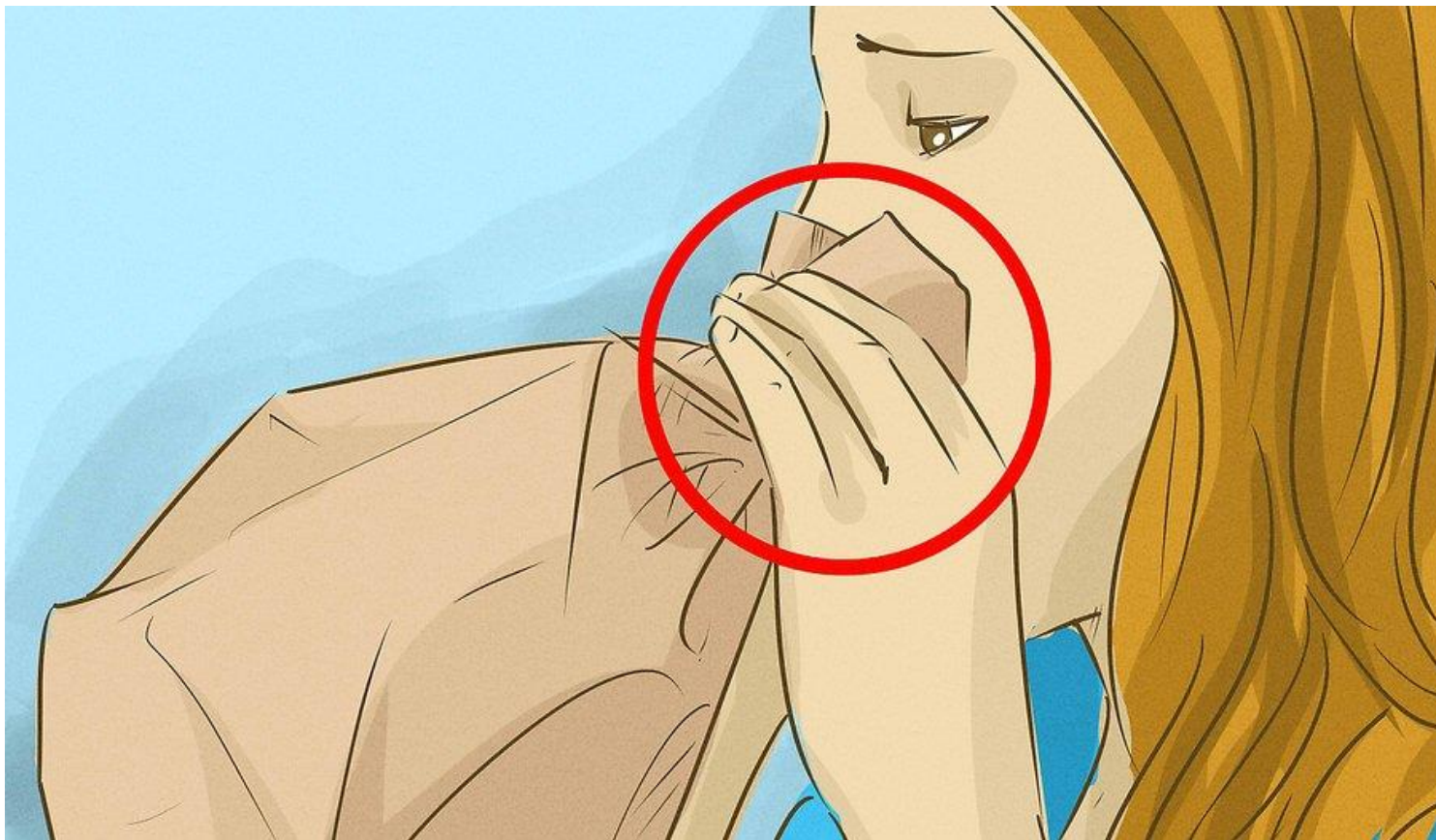
- Fysisk tilstand – skjer når vi er stresset, redde eller har smerter
- Begynner å puste dypt og hardt
- Kan godt beskrives som «overpusting» - vi puster raskt og dypt
- Fjerner karbondioksid fra kroppen

Hyperventilering – symptomer

- Åndenød
- Prikking i fingre, kinn eller lepper
- Nummenhet i munn og tunge
- Ørhet
- Svimmelhet, følelse av at vi besvimer
- Brystsmerter og hjertebank
- Muskelkramper
- Besvimelse

Hyperventilering - behandling

- Puste roligere
- Puste i papirpose
- Snakke med seg selv
- Gjøre noe fysisk, for eksempel strekke på armer og bein

Karbonmonoksidforgifting

Karbonmonoksidforgiftning

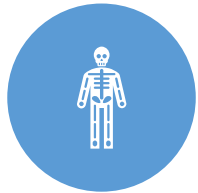
Karbonmonoksid – en gass som er et uønsket biprodukt fra forbrenning

Har hverken farge eller lukt – er svært farlig

Fri eksos, spesielt fra varme/defrost – gir forgiftning

Gassen binder seg til blodets hemoglobin og hindrer blodet fra å frakte oksygen til kroppens celler – i praksis utsettes vi for hypoksi

Symptomer: hodepine, sløret syn, svimmelhet, kvalme og tap av muskelkraft

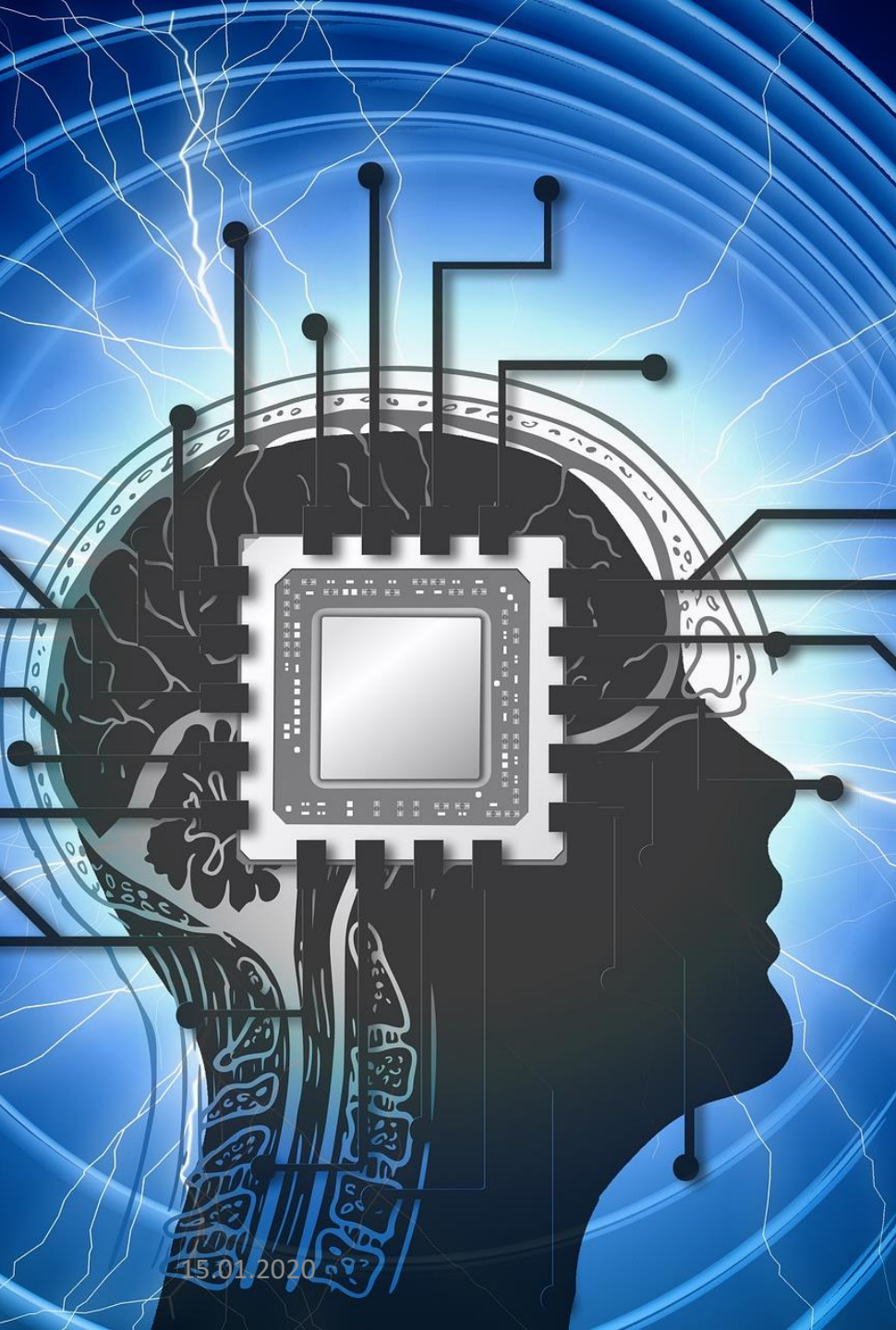
Skru umiddelbart av flyets varmeanlegg og åpne luftdyser og vinduer. Bruke oksygen om aktuelt

CO-detektorer som endrer farge dersom det er CO i luften

Sentrale, perifere og autonome nervesystem

Sentralnervesystemet («CNS»)

- Hjernen og ryggmargen
- Styrer bevegelse, hormoner og følelser
- Nervesignalene går ut i kroppen via ryggmargen

Det perifere nervesystem («PNS»)

- Lenker kroppens deler til det sentrale nervesystemet, delt i
- Sensoriske nerver som bringer impulser inn til sentralnervesystemet
- Motoriske nerver som tar impulser ut til bevegelsesorganene – men også nerver som styrer synet, hvordan vi beveger øynene, hørsel, lukt, smak og ansiktsbevegelser

Det autonome nervesystem («ANS»)

- Gir kontakt mellom «CNS» og kroppens indre organer
- Kontrollerer eksempelvis hjerteslag, blodtrykk og kroppstemperatur
- Delt i
- Det *sympatiske* systemet – gir økt tilførsel av oksygen/næringsstoffer og endrer temperatur ved behov – når vi eksempelvis er stresset eller i bevegelse
- Det *parasympatiske* systemet – i hovedsak aktivisert når vi er avslappet – senker hjerterefrekvens, regulerer eksempelvis fordøyelse og vannlating

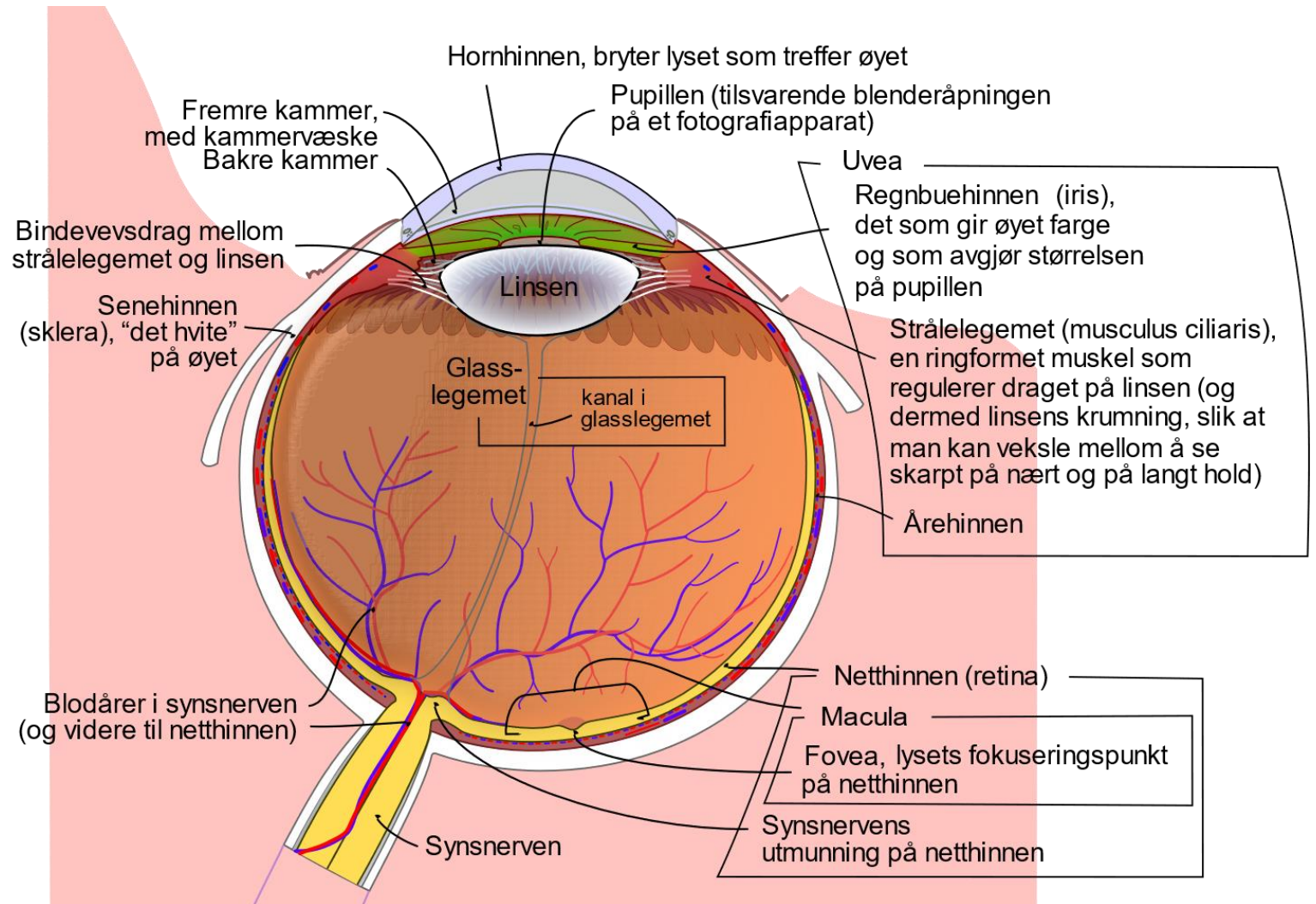
Syn og øye

Øyet

- Komplekst og viktig system
- Har begrensninger og er sårbart for påvirkning
- Det fysiske øyet består av øyeeplet, øyelokkene, tårekanalene og muskler som beveger øyet

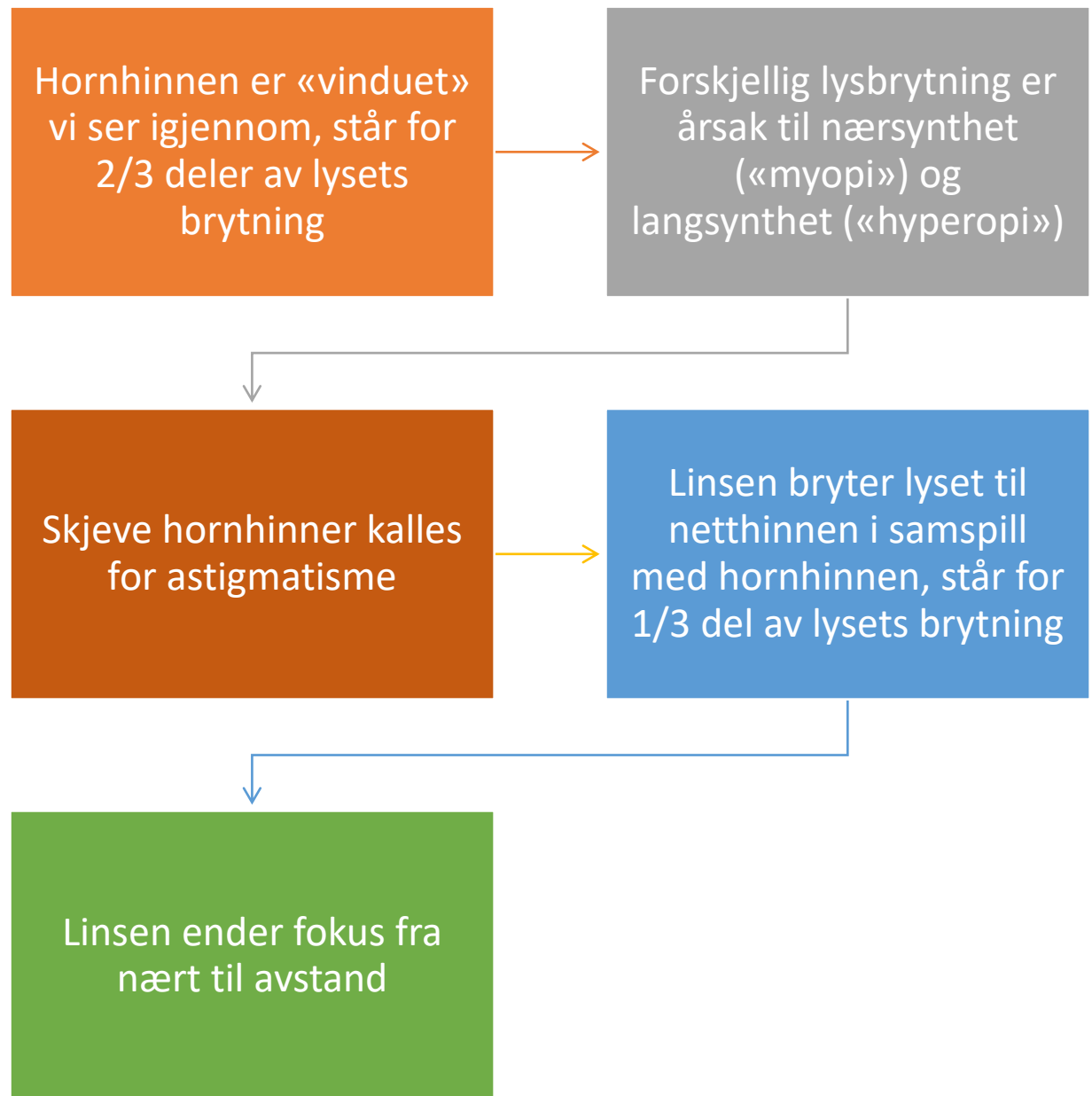
Øyets oppbygging

Hornhinnen og linsen

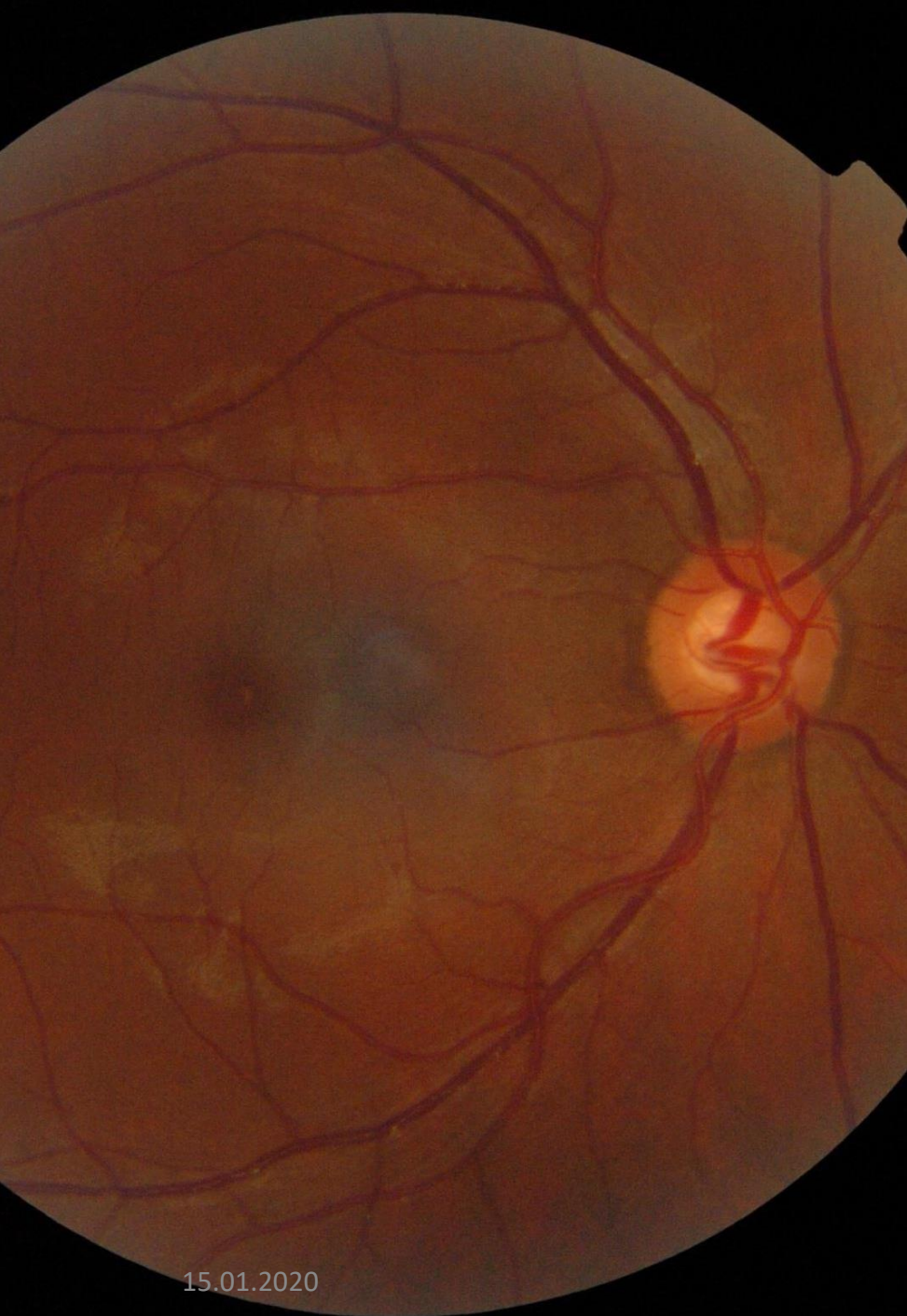

15.01.2020

Netthinnen – retina

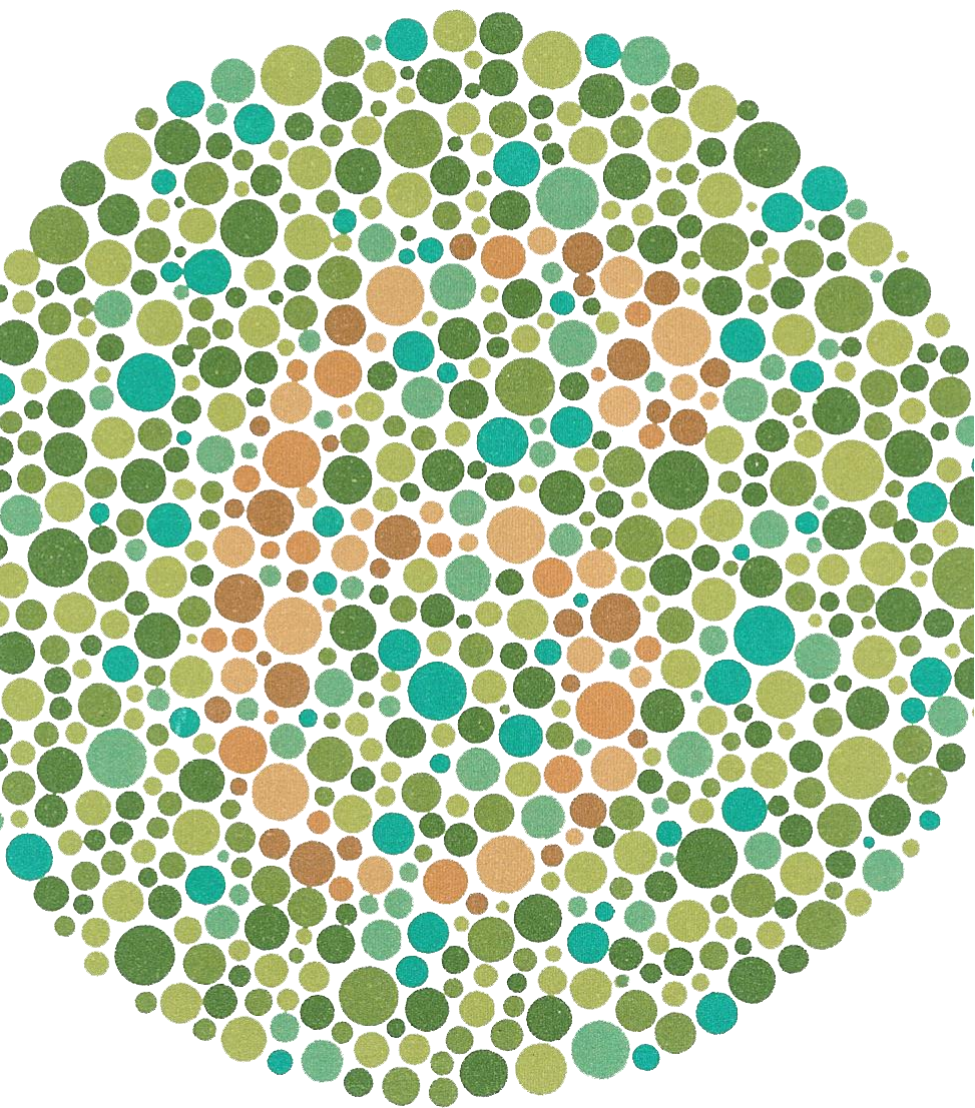
- Viktig del av øyet. Stedet hvor synsinntrykkene oppstår
- Sanseceller som gir nerveimpulser når de treffes av lys, impulsene går videre til synssenteret i hjernen
- Netthinnecellene kalles fotoreseptorer og er delt i to typer:
  - Staver. Mest lyssensitive, brukes ved mørkesyn, men kan ikke skille mellom farger
  - Tapper. Brukes i gode lysforhold og gir fargesyn

Flekker

- *Den gule flekken* – et lite område på netthinnen
- Representerer skarpsynet – sentralsynet
- Nervecellene står mer tett enn andre steder – kun tapper
- *Den blinde flekken* – et blindt område på øyets netthinne
- Punktet hvor nervefibrene går sammen i synsnerven

Fargesyn og fargeblindhet

- Tappene gjør det mulig å se farger – sensitive for fargene rød, grønn og blå
- Fargeblind = svekket fargesans
- Kan bli vanskelig å ta mørkerettighet
- Ishihara-fargesynstest

Samsyn og synsskarphet

- Samsyn – vurdere dybde og avstand. Kalles også for binokulært syn eller stereoskopisk dybdesyn
- Monokulært syn – ser kun med ett øye
- Synsskarphet = visus, det vil si evnen til å oppfatte små detaljer
- Oppgis i brøk eller desimaltall, eksempelvis 0,33 eller $\frac{3}{9}$
- $\frac{3}{9}$ betyr at det en normal person ser på ni meters avstand, ser en person med nedsatt syn først på tre meters avstand

Sentralt og perifert synsfelt

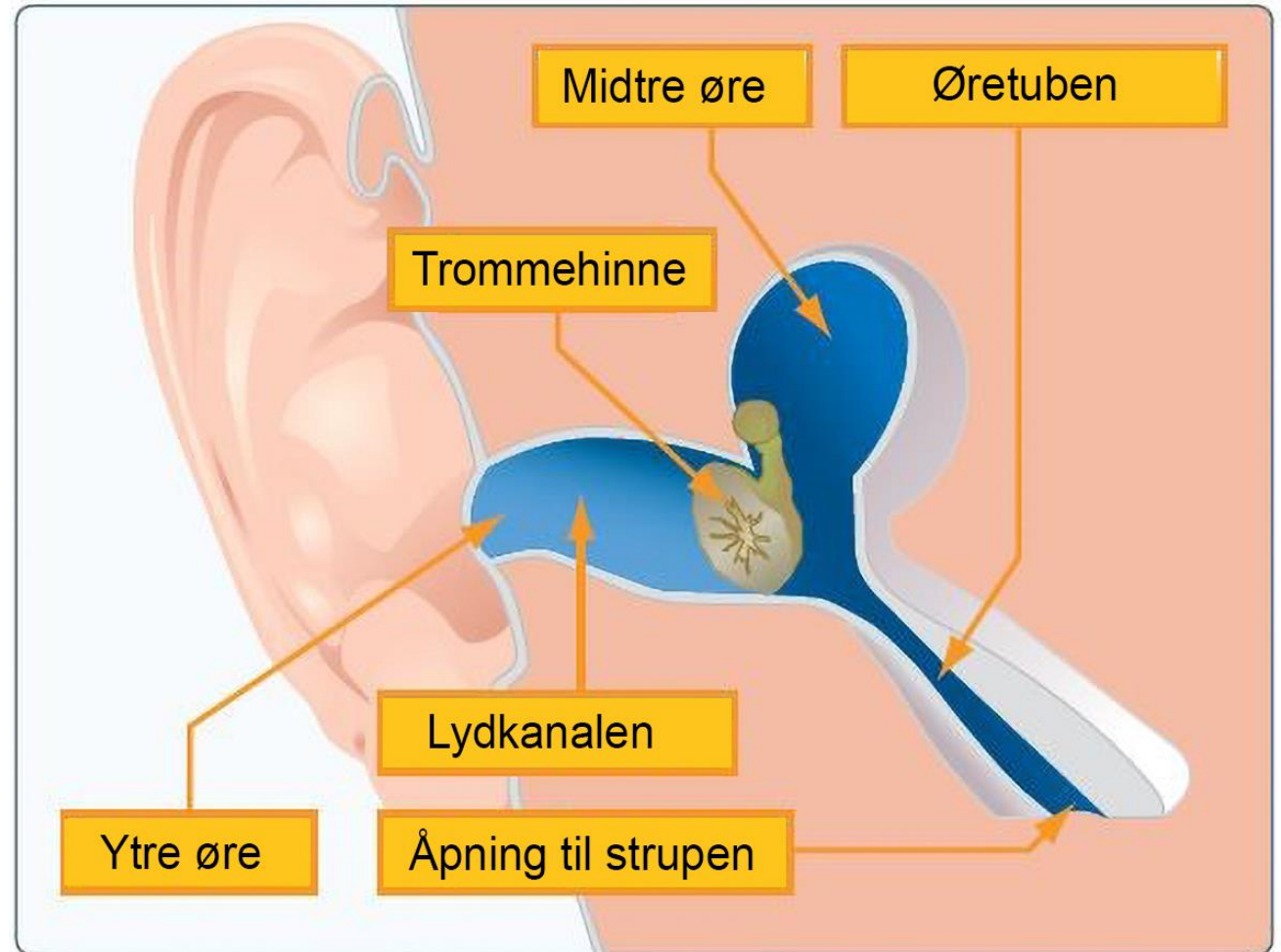
- Synsfelt er området vi oppfatter når vi holder øynene og hodet i ro – og lar begge øynene hvile på samme punkt
- Monokulært synsfelt – monokulært syn – ett øye
- Binokulært synsfelt – binokulært syn – begge øyne
- Normalt 180 grader til siden, 50 grader opp og cirka 80 grader ned
- Skarpsyn begrenset til tre til fire grader rundt synslinjen

Øret, hørsel og balanseorganet

Øret

- Organ som tar inn lydbølger
- Består av
- Trommehinnen
- Øretrompeten (tuben)
- Øremuslingen, hammeren, ambolten, labyrinten og stigbøylene

Øret og trykkregulering

- Øretuben og bihulene utligner luften med trykket omkring oss
- Øretuben er som en enveisventil som slipper luften ut, men ikke så lett inn
- Når vi stiger – lite overtrykk i mellomøret – utjevnes ved at luft går ut av øretuben. Stigning gir lite trykkutjevningsproblemer
- Når vi går ned og trykket i mellomøret ikke utjevnes med trykket rundt oss, får vi et undertrykk og trommehinnene suges innover – gir «dotter» i ørene og kan gi stor skade
- Gape, gjespe, svelge, Valsalvas-manøver

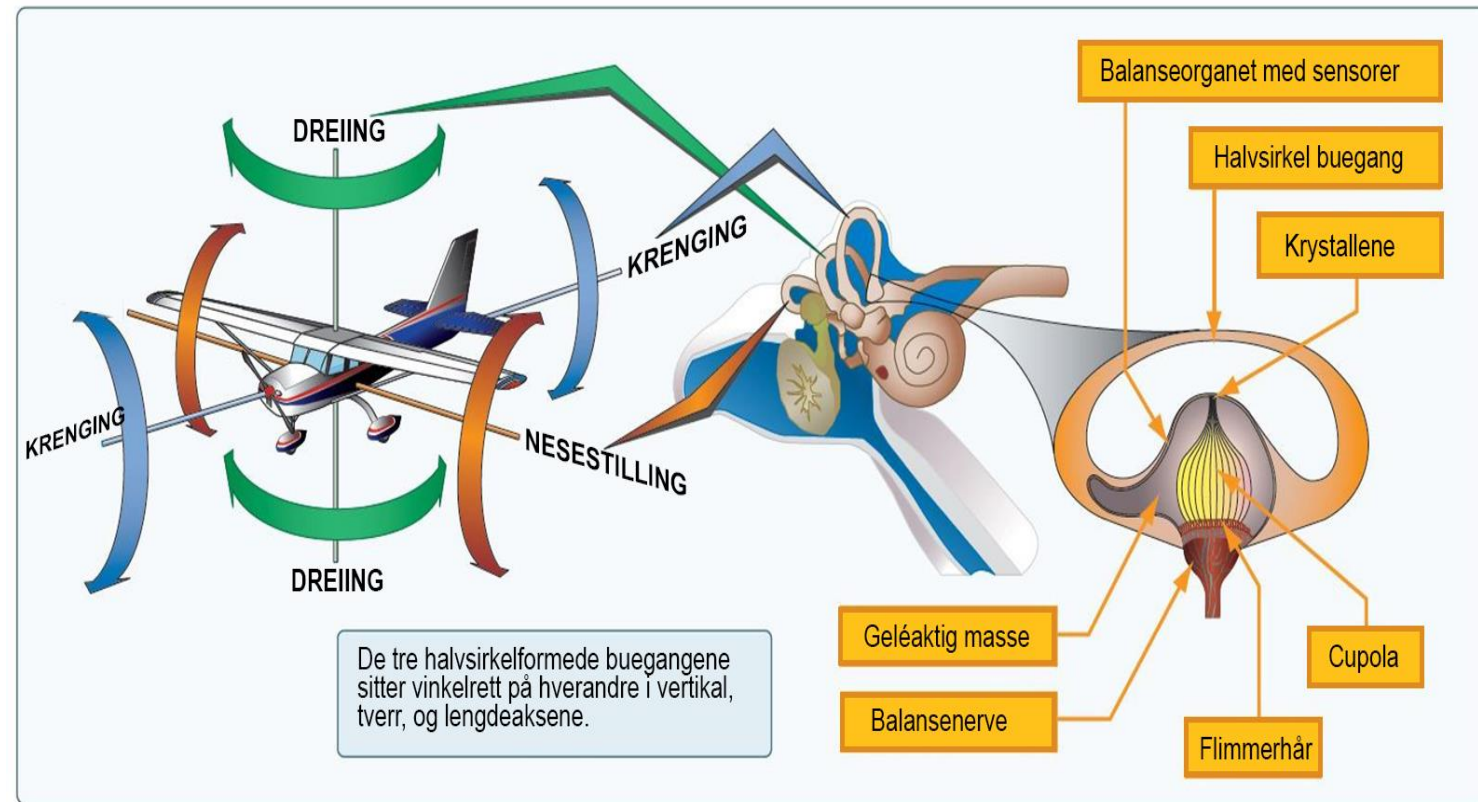
Hørsel

- Hørselskader er en reell fare
- Bruke øreklokker utenfor fly
- Bruke headset i flyet
- Unngå å fly når vi er forkjølet eller har trykkutligningsproblemer av andre årsaker

Balanseorganet

- Halvsirkelformede balanseorganer, buegang, hinnesekker, flimmerhår og krystaller
- Plassert i hvert øre – kledd med celledag og fylt med væske
- Bevegelse av hodet setter væsken i bevegelse og påvirker sansecellene som igjen har kontakt med balansenerven
- Krystallene påvirker også sansecellene, registrerer hodet stilling og opp/ned/frem og tilbake bevegelse
- Buegangene kjenner dreining

15.01.2020

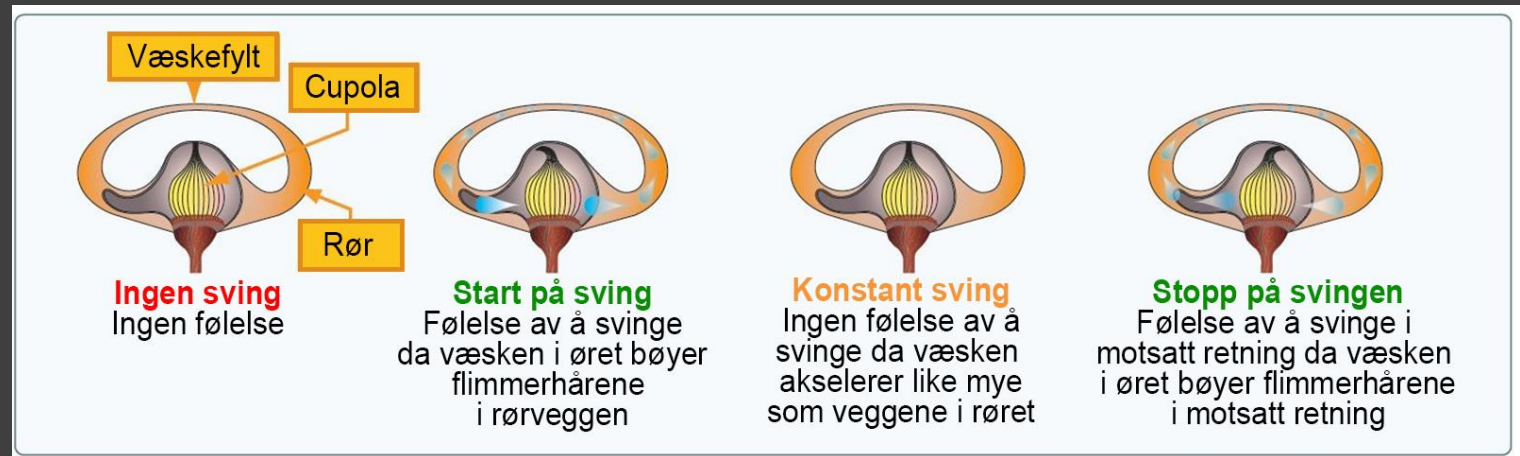
Illusjoner - Somatogravisk

Kroppen klarer ikke å skille mellom akselerasjonskrefter fra jordens gravitasjon og de G-krefter som oppstår når vi beveger flyet

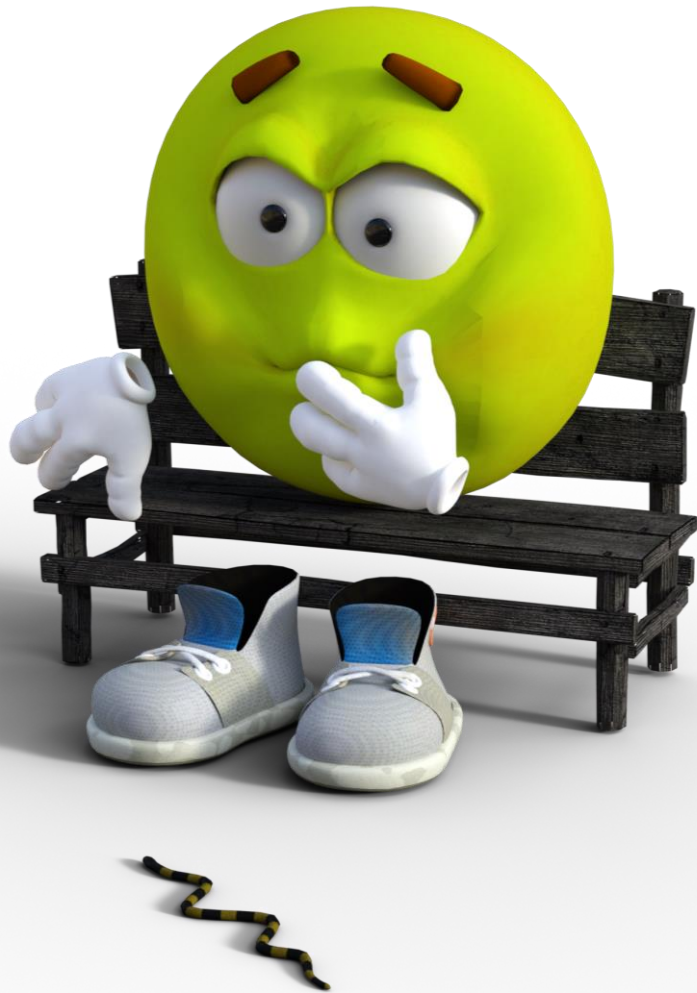
Lineær akselerasjon og deselerasjon oppfattes som at vi klatrer eller går ned

Årsak: de små «følehårene» i øret opplever akselerasjon og deselerasjon på samme måte som når vi beveger hodet forover eller bakover

Illusjoner - Somatogyrisk

- Feilaktig følelse av rotasjon etter/under svingmanøver, finnes i ulike former:
- Leans
- Coriolis-effekt
- Vertigo

Bevegelsessyke / reisesyke

- Om det så er i båt (sjøsyke), bil (bilsyke) eller fly (flysyke)
- Vanlig reaksjon på uvante bevegelser
- Overstimulering av balanseorganet
- Kan også utløses av psykiske faktorer
- Mulig å «avvennes» fra bevegelsessyke ved å fly mye – det indre øret kan tilpasses
- Begrense hodebevegelse, ta ut et punkt på horisonten

Dykking

- Risiko for trykksfallsyke
- Vanligste symptom er «bends»
- Ved symptomer forlate høyden og lande ASAP
- Nødvendig med pause mellom dykking og flyging

Minimum pause mellom dykking og flyging			
Flygehøyde	< 2000 fot	2000 – 8000 fot	>8000 fot
Dykk med dekompresjonsstopp	12 timer	24 timer	48 timer
Dykk uten dekompresjonsstopp	6 timer	12 timer	24 timer

Helse og hygiene

Er vi luftdyktige? – I am safe

- **I**llness (sykdom) – MED.A.20 (a)(1)
- **M**edication (medisinbruk) – MED.A.20 (a)(2)(3)
- **S**tress
- **A**lcohol – pliktmessig avhold. Lov om Luftfart §6
- **F**atigue (utmattelse)
- **E**ating (spising)

Hygiene –
problem-
områder

Mage og tannproblemer

Overvekt

Mathygiene

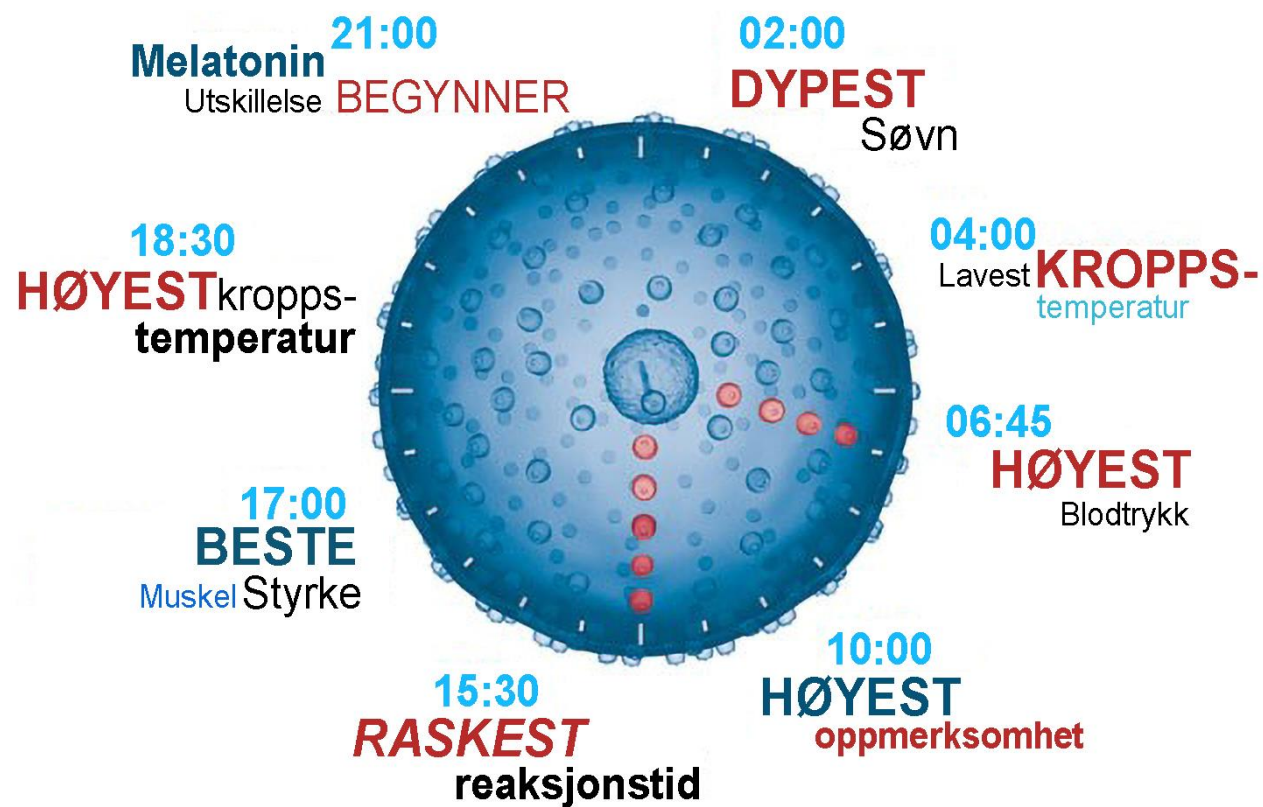
Ernæring

Giftige gasser og stoffer

Søvnfaser

- Søvn er viktig for hvordan vi fungerer fysisk og mentalt
- Normal døgnrytme har bunnpunkt tidlig på morgenen rundt fire, femtiden
- Flyging kan ødelegge normal døgnrytme
- Søvnforstyrrelser er farlig for flysikkerheten

Del 2 Grunnleggende flypsykologi

Oppmerksomhet og årvåkenhet

Oppmerksomhet

- Oppmerksomhet er viktig for at vi klarer å fokusere på viktige ting til riktig tid
- Selektiv oppmerksomhet («selective attention») – inntrykk og informasjon fra én kilde – velger bort **andre**
- Delt oppmerksomhet («divided attention») – eksempelvis mellom flere arbeidsoppgaver og inntrykk – «multi-tasking»

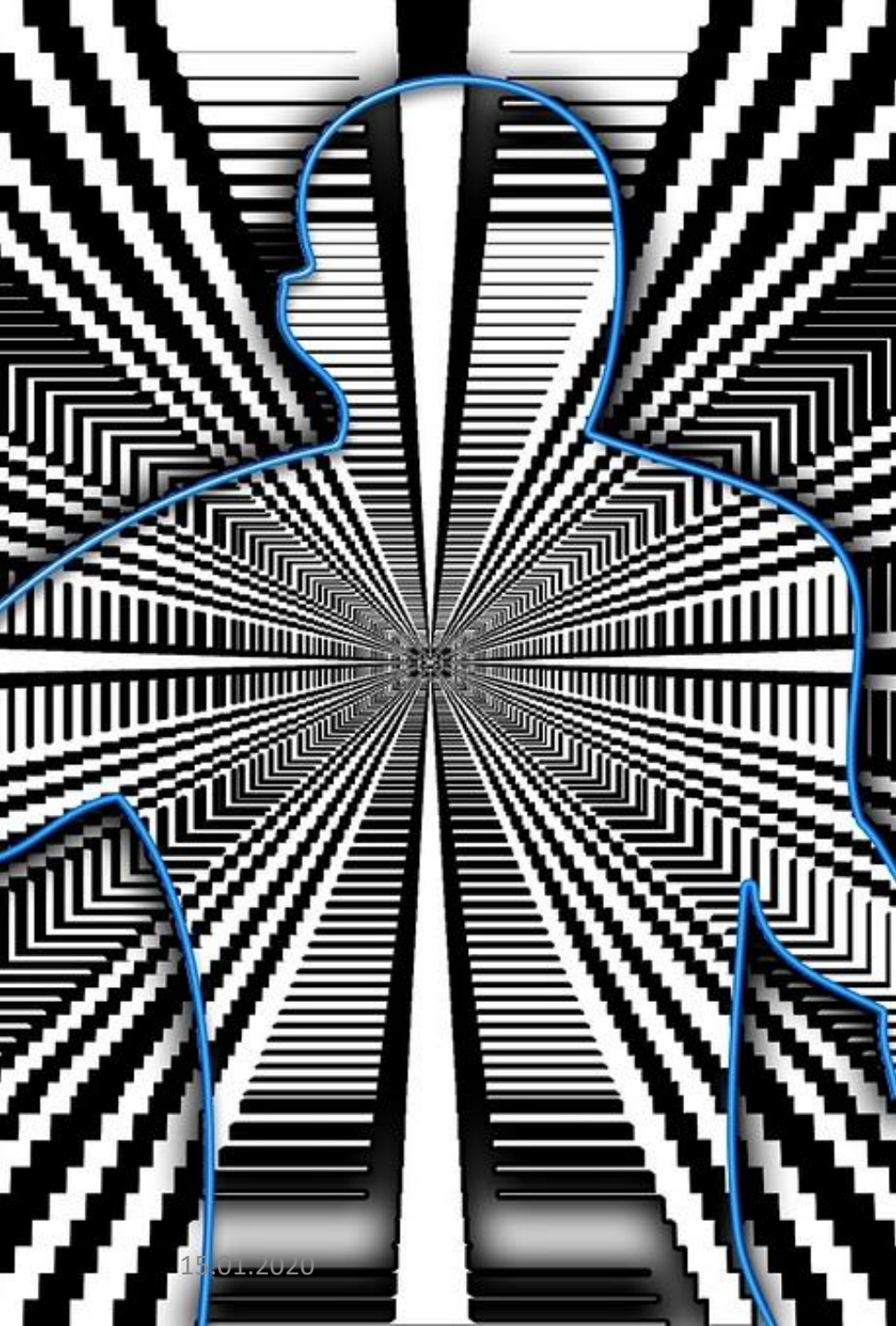
Årvåkenhet

- Antyder en tilstand eller periode med økt vaksomhet eller når vi forbereder oss til å handle
- Et kvalitativt nivå av å være våken

Persepsjon

Persepsjon

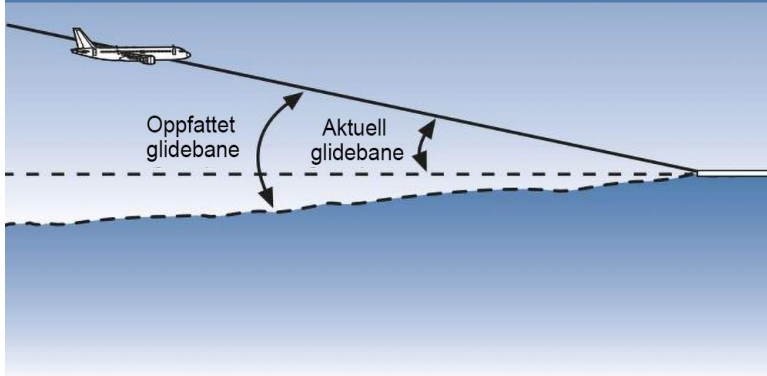
- Hører sammen med situasjonsforståelse
- Hvordan vi oppfatter ting, er avhengig av oss selv, vår erfaring og våre forventninger
- Hvordan vi tolker en situasjon
- Og hvor utsatt vi er for illusjoner

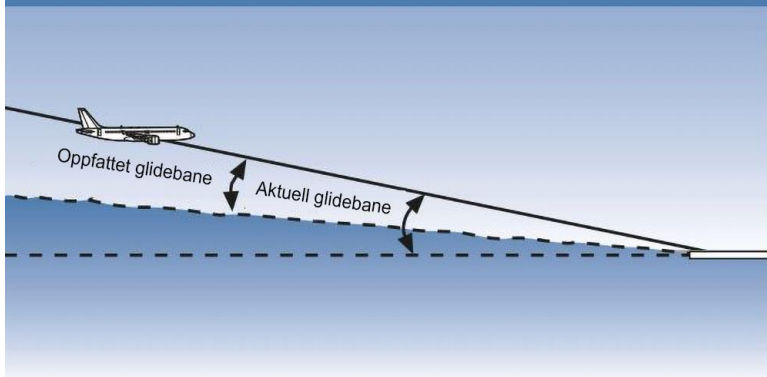
- Faktorer som bidrar:
- Lange og smale rullebaner
- Rullebaner med helning
- Terreng med helning foran rullebanen
- Forhold på rullebanen
- Værforhold

Visuelle illusjoner

Dersom terrenget går oppover når vi er i innflygingsretningen kan vi få en følelse av å være for høyt

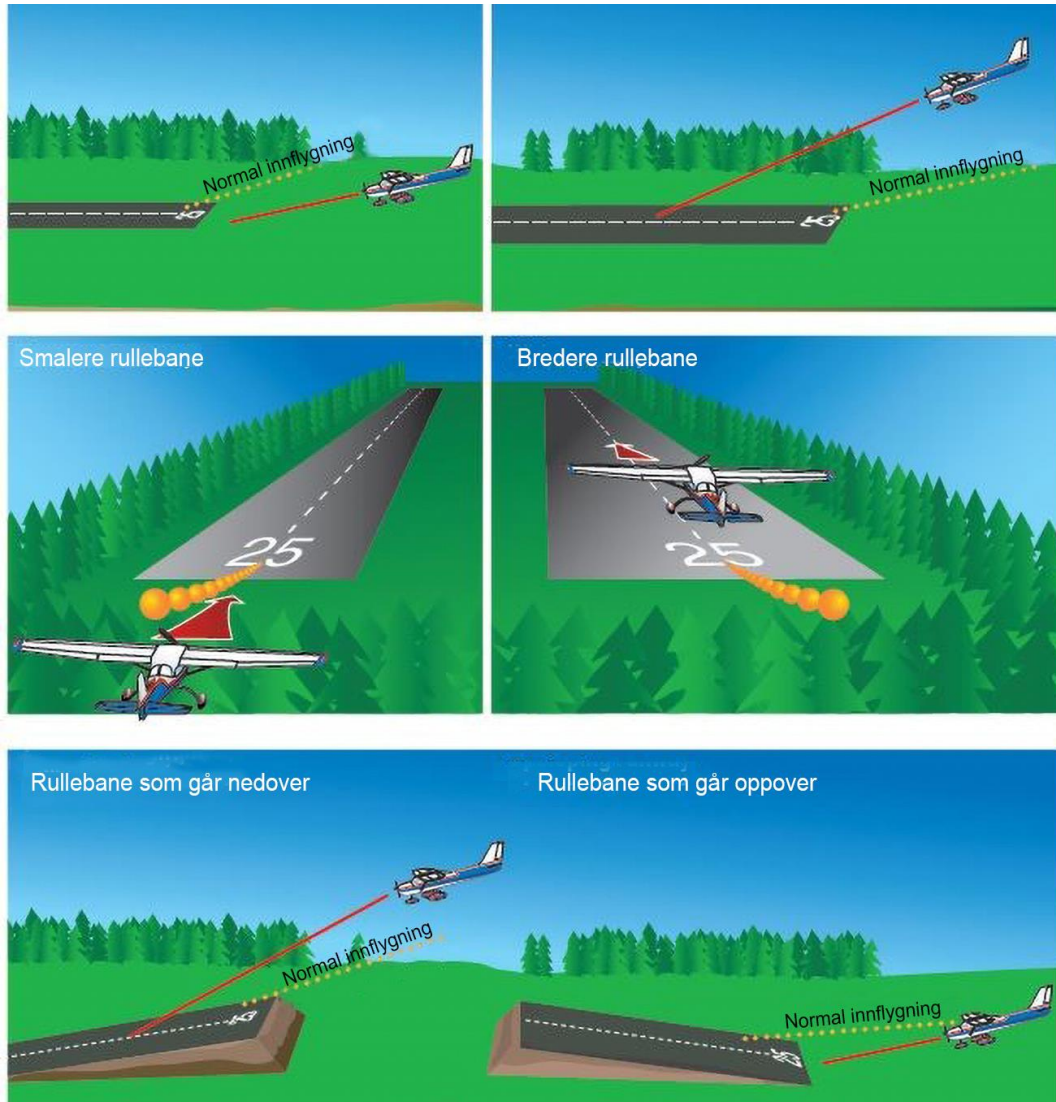

Dersom terrenget går nedover når vi er i innflygingsretningen kan vi få en følelse av å være for lavt

Visuelle illusjoner – forhold i nærheten til en flyplass

- Når terrenget går oppover, kan vi få en følelse av å være for høyt
- Når terrenget går nedover, kan vi få en følelse av å være for lavt

Visuelle illusjoner – forhold på og i tilknytning til runnlebanen

- Bred eller kort runnlebane gir inntrykk av at vi er for lavt
- Smal eller lang runnlebane gir inntrykk at vi er for høyt
- En runnlebane som går oppover gir inntrykk av at vi er for høyt
- En runnlebane som går nedover gir inntrykk av at vi er for lavt

Situasjonsforståelse – situational awareness (SA)

- Avhengig av de inntrykk vi får gjennom sansene
- Hvordan vi forstår situasjonen vi er i og hvordan vi tror den vil utvikles
- Persepsjon – tolkning av en situasjon
- Mentalt bilde av flyets posisjon og høyde, stilling i luften, konfigurasjon og energitilstand
- Visuelle illusjoner kan føre til at vi mister situasjonsforståelsen

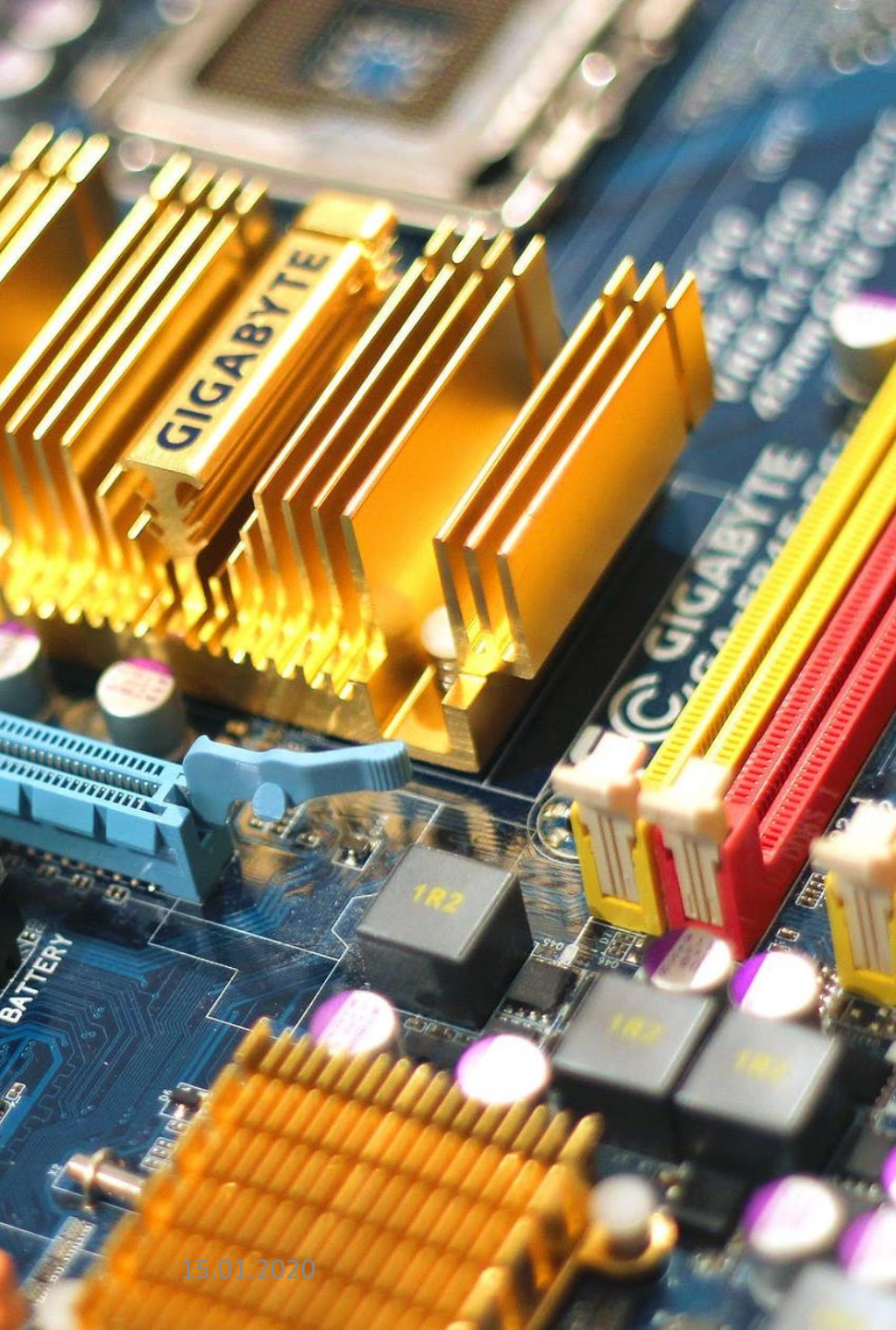
Situasjonsforståelse – en oppsummering

Faktorer som kan forårsake visuelle illusjoner og resultere i feil flyggereksjon:

Faktor	Oppfattelse	Reaksjon	Resultat
Smal og lang rullebane	For høyt	Skyver stikka frem	Lander for kort eller hardt
Rullebane eller terreng i oppoverbakke			
Bred og kort rullebane	For lavt	Drar i stikka	Lander for langt eller overflyr
Rullebane eller terreng i nedoverbakke			
Høyintensitets rullebanelys	For nærme/for bratt	Skyver stikka frem	Lander for kort eller hardt
Lavintensitets rullebanelys	For langt vekke/for flatt	Drar i stikka	Lander for langt eller overflyr
Lett regn, tåke, dis, røyk eller støv	For høyt	Skyver stikka frem	Lander for kort eller hardt
Flyging i dis	For langt vekke/for flatt	Drar i stikka	Lander for langt eller overflyr
Våt rullebane	Lengre vekke/for høyt	Sen utflating ved landing	Hard landing
Sidevind	Vinkel med rullebanen	Tar av vind korreksjon	Blåser vekk fra innflygingen

Hukommelse og minne

Hukommelse (minne)

- Speiler vår evne til å lære nytt, lagre det vi lærer og hente det frem når vi trenger det
- Handler også om å ta vare på inntrykk, erfaring, kunnskap og ferdighet over en kort eller lengre tid
- Hukommelse og læring henger nøye sammen
- Tre former for hukommelse som vi kaller «minne»

Sensorisk minne («sensory memory»)

- Inntrykk gjennom syn, hørsel, luktesans og følesans
- Behandling av sanseinntrykkene foregår mer eller mindre automatisk
- Nesten uten grenser når det gjelder mengde informasjon det kan inneholde
- Mennesket har grenser for hvor mye det klarer å motta – og hva som fester seg er avhengig av om det foregår en aktiv prosess eller en passiv prosess

Korttidsminne («STM – short time memory»)

Lagring av en
begrenset mengde
informasjon for en
begrenset tid

Bevarer informasjon
i relativt ubearbeidet
form

Viktig å repetere,
øve inn det vi skal
lære

Bruker hjelpemidler
for å huske

Langtidsminne («LTM – long-time memory»)

- Hvor vi permanent lagrer det vi har av erfaring og kunnskap
- Omtrent ubegrenset tidsaspekt og mengde informasjon
- Informasjon går ikke tapt, men kan være vanskelig å «hente ut»
- Deles inn i:
  - Semantisk minne (fakta)
  - Episodisk minne (hendelser)
  - Prosedyremessig minne (bevegelser)

Menneskelige feil og pålitelighet

Menneskelige feil og pålitelighet

- Vi yter ikke som forventet og det er snakk om vår pålitelighet
- Hva som får oss til å feile, det vil si alder, sinnstilstand, fysisk helse, holdninger, følelser og fordommer
- Delt inn i flere årsaker

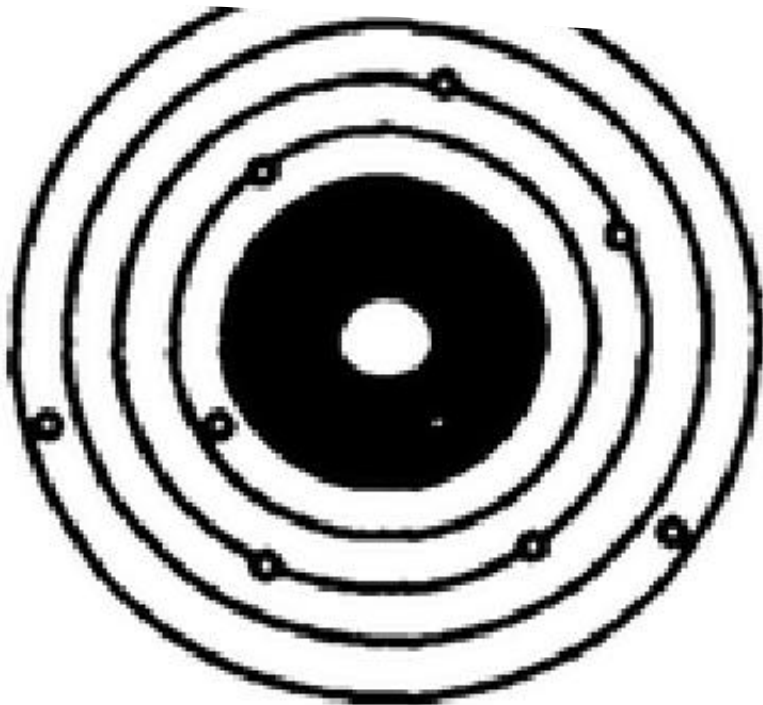

Årsaker til menneskelige feil

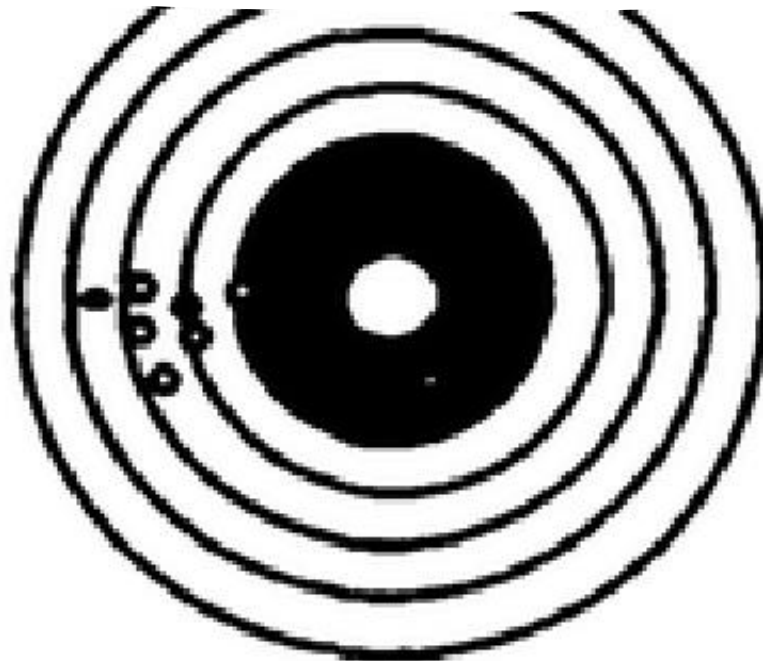
- Mangel på kommunikasjon
- Distraksjon
- Mangel på ressurser
- Stress
- Selvtilfredshet
- Mangel på samarbeid eller samarbeidsevner og bevissthet rundt en oppgave
- Mangel på kunnskap
- Krav og påvirkninger fra omgivelsene / normer
- Tretthet og utmattelse
- Mangel på selvsikkerhet

Planleggingsfeil og utførelsesfeil

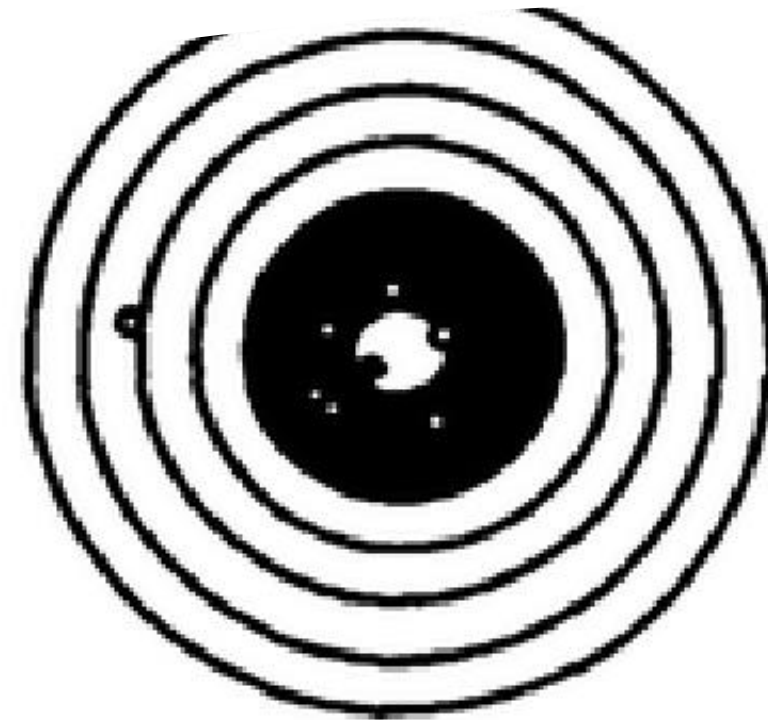
- Planleggingsfeil («planning failure») – vi utfører en plan på en korrekt måte, men siden planen ikke var god nok eller kanskje til og med feil, får vi et uønsket resultat
- Utførelsesfeil («execution failure») – vi overser noe, at noe glipper, eller at vi glemmer det vi skal gjøre («slips and lapses»)
- Oppstår tilfeldig, systematisk eller sporadisk

Tilfeldige feil

Systematiske feil

Sporadiske feil

Oppførsel og feil

Ferdighetsbasert oppførsel («skill-based performance») – gjør tingene automatisk uten å tenke oss om – innlærte rutineferdigheter

Regelbasert oppførsel («rule-based performance») – vi har alle måter vi gjør ting på (regler) som vi benytter i en gitt situasjon

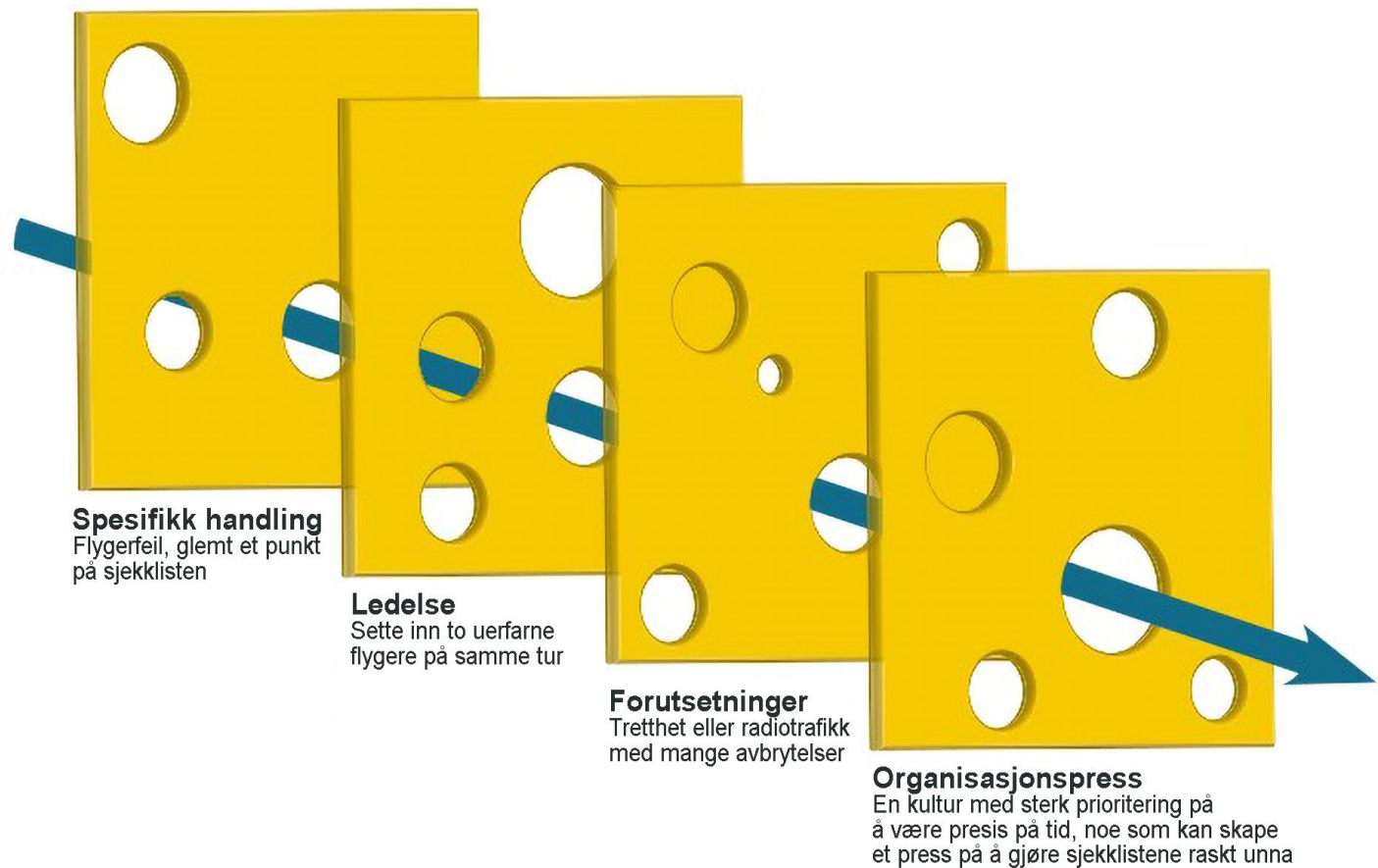

Kunnskapsbasert oppførsel («knowledge based performance») – krever mest oppmerksomhet – finne løsninger basert på allerede ervervet kunnskap

Forklaringsmodeller

-

Sveitserostmodellen

Forklarings- modeller SHELL

Software
(programvare)

Hardware
(maskinvare)

Environment
(miljø)

Liveware (liv)

Liveware-liveware
(mellom liv og liv)

Liveware-software
(mellom liv og
programvare)

Liveware-hardware
(mellom liv og
maskinvare)

Liveware-
environment
(mellom liv og
miljø)

Beslutningstaking

Beslutningsevne og risikovurdering

Risikomatrise				
Sannsynlighet	Alvorlighet			
	Fatal	Kritisk	Marginal	Ubetydelig
Mulig	HØY	HØY	ALVORLIG	MIDDELS
Sporadisk	HØY	ALVORLIG	MIDDELS	LAV
Sjelden	ALVORLIG	MIDDELS	MIDDELS	LAV
Lite sannsynlig	MIDDELS	MIDDELS	MIDDELS	LAV

Beslutningsevne og risikovurdering

Feilhåndtering og cockpit management

Feilhåndtering – («error management»)

På et overordnet systemnivå:

- Lage systemer slik at vi unngår feil («error prevention»)
- Arbeide for at det skjer færre feil («error reduction»)
- Bygge systemer slik at det er mulig å avsløre feil («error detection»)

På individ- eller gruppenivå:

- Redusere feil gjennom gode rutiner og prosedyrer
- Minske feil ved å unngå forstyrrelser, bruke standard prosedyrer og sjekklister

CRM – cockpit resource management

- Hvem som gjør hva og hvordan arbeidet om bord utføres til hvilken tid
- Effektiv styring av de ressurser som er tilgjengelige
- SOP – standard operating procedures
  - bruk av sjekklister
  - klareringer og instruksjoner
  - manøvrering
  - overføring av kontroll
  - korrigerende av feil

Kommunikasjon

Kommunikasjon

- Måten en gruppe av mennesker eller individer utveksler informasjon
  - verbal kommunikasjon
  - ikke-verbal kommunikasjon
  - skriftlig kommunikasjon
  - visualiseringer – grafer og kart som inneholder kommunikasjon
- Består av tre deler:
  - sender
  - beskjed / melding
  - mottaker

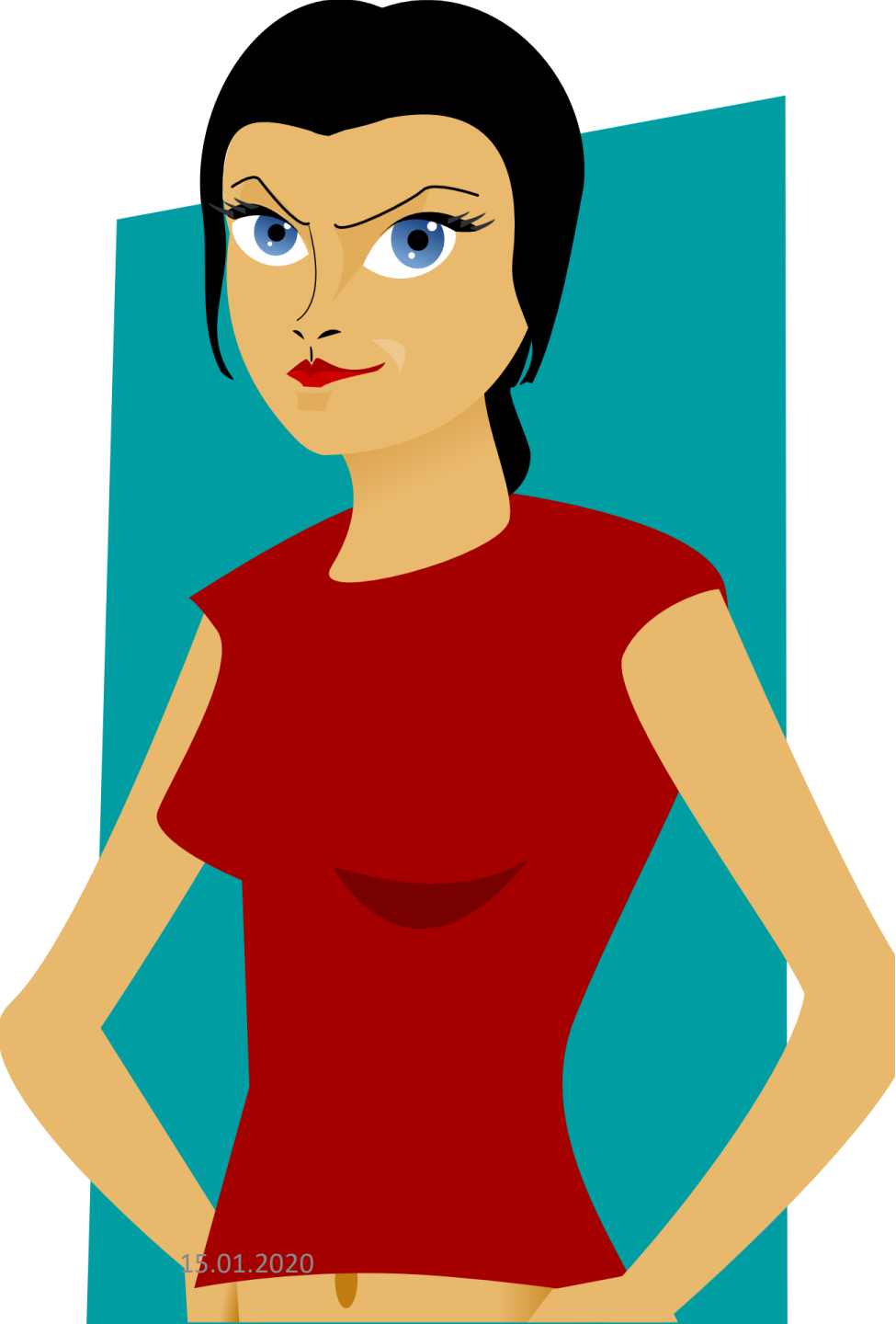

Menneskelig adferd – personlighet og holdninger

Menneskelig adferd og holdninger

- Flygerskjønn- og selvdisiplin
- Oppførsel
- Holdninger – ett sett med oppfatninger som påvirker våre daglige gjøremål

Den anti-autoritære

- «Reglene er til for alle andre enn meg!»
- Tendens til å bøye og å bryte regler
- Forsvar: Sette krav for deltagelse/medlemskap og følge vedkommende opp

Den impulsive

- «Jeg må reagere nå, det er ikke tid til noe annet»
- Reagerer uten å tenke eller vurdere
- Forsvar: Ikke så raskt, tenk først!

Den usårbare

- «Det kommer ikke til å skje med meg»
- Troen på at ingenting kan gå galt
- Forsvar: Klare å identifisere hvilke områder som kan gå galt og deretter finne rett forsvar

Den tøffe

- «Jeg skal vise deg at jeg skal klare å gjøre det!»
- Altfor selvsikker eller dominerende, bevise for seg selv og/eller imponere andre
- Risikofylt adferd
- Forsvar: Husk at det er dumt å ta en risiko

Den resignerte

- «Det er ingen vits»
- Kan ikke gjøre noe mer
- Forsvar: Vi er ikke hjelpeløse, vi må fortsette å fly flyet

Den tilbakelente og selvtilfredse

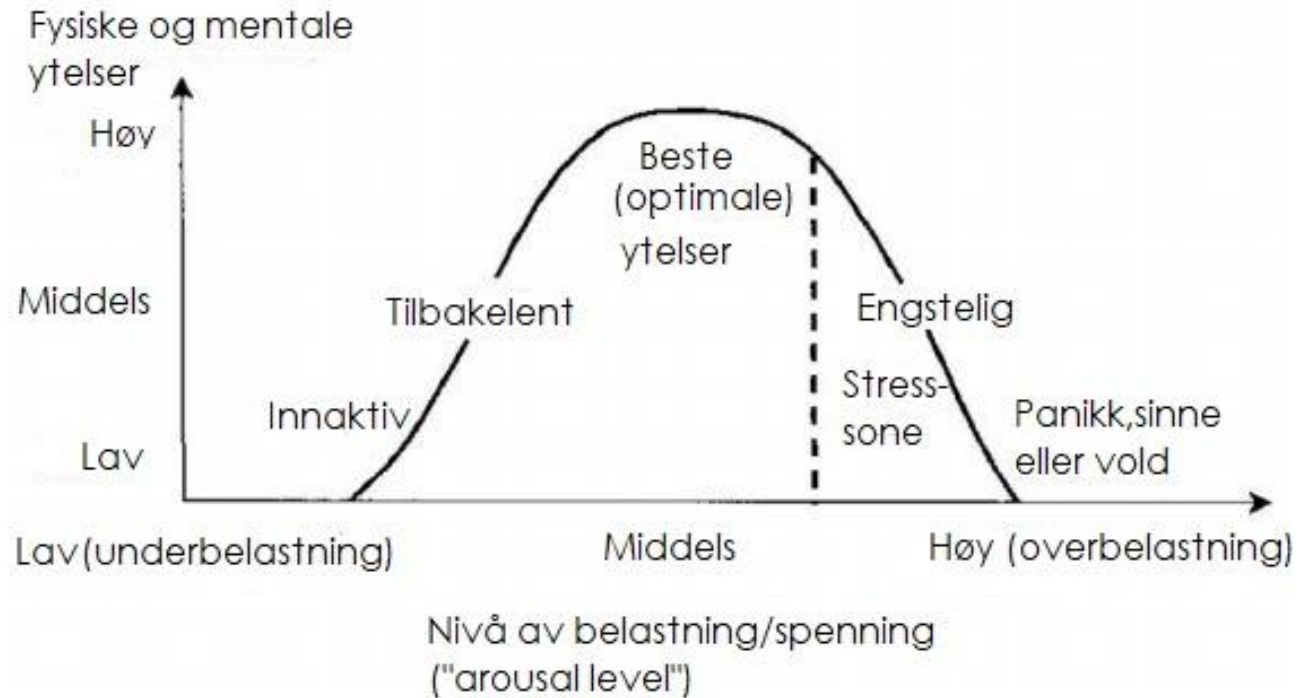

- «Vi trenger ikke å bry oss om dette nå!»
- Ganske fornøyd med alt som skjer
- Usårlighet, tøffhet eller kjedsomhet
- Forsvar: Årvåkenhet sammen med en forståelse av at alle deler av en flyvning er viktige

Mental belastning – stress og utmattelse

Den omvendte U-kurven

- En nødvendig del av livet, men
- Både for lite og for mye stress er uheldig
- Omvendte U-kurven viser funksjonsnivå mot nivå av belastning

Stress/belastning

Faktorer som setter i gang kroppens stressmekanismer («arousal»)

- Energi, aktivitet og beredskap forbereder for bevegelse og aktivitet («energetic arousal»)
- Redsel og angst forbereder kroppen for aktivitet, motstand og forsvar når vi oppfatter farlige situasjoner («tense arousal»)
- Aktivering = mer våkne og skjerpet enn vi var i utgangspunktet
- CATS = kognitiv stressmodell

Stressfaktorer («stressors»)

- Omgivelsene – eksempelvis forventninger
- Fysiologisk – livsstilssykdommer, lite trening, dårlig ernæring
- Tanker – hjernen bestemmer om den skal trykke på «panikk—knappen»

Utmattelse («fatigue»)

- Fysisk og mental utslitthet, tretthet
  - reduksjon av årvåkenhet
  - uimotståelig trang til å sove
  - lang reaksjonstid
  - mikrosøvn
- Kombinert med flyging = død

Slutt fag 2
